TAGĦLIM GĦAT-TFAL

DWAR IL-KWIEKEB LI JISTGĦU JIDHRU FIS-SAQAF TAS-SEMA MILL-GŻEJJER TA' MALTA

(Miktub mir-Rev. C. L. DESSOULLAVY, Ph.D.)

1. MUFTIEĦ TAX-XBIHAT TAL-IMĦALEL TAL-KWIEKEB (1)

Fid-disinn tagħna hemm miġburin biss dawk il-kwiekeb li huma weqfin jew fissi. Ix-xbihat tagħna huma kollha innumrati u jinqasmu f'ġabra ta' tliet qatgħat. Mill-1 sal-21 jinsabu dawk ix-xbihat ta' għanqud kwiekeb li jagħmlu mill-kwiekeb tan-naħa tat-tramuntana ġewwa l-mogħdija tax-xemx jew Zodijaku. Ix-xbihat mit-22 sat-33 huma t-tnax-il-xbieħa li jifformaw il-ħolqa jew dawra taz-Zodijaku jew Triq ix-Xemx. Fl-aħħarnett mill-34 sas-46 hemm dawk ix-xbihat li jinsabu bejn il-ħolqa li semmejna u d-dawra ta' barra lejn ix-xefaq. In-naħa tat-tarf nett ta' xi wħud minn dawn ix-xbihat taħbat wisq il-bogħod lejn Nofs-in-Nhar biex tista' tidher mill-Gżejjer ta' Malta.

Il-ħolqa taz-Zodijaku għandha tnax-il-dar, borġ jew stazzjon (2). Din il-ħolqa hija l-mogħdija tal-Qamar, tal-Ħamest ikwiekeb miexja jew pjaneti u ta' l-istess Xemx (Triq ix-Xemx). Iżda billi d-dawl tax-xemx bin-nhar jitfi l-kwiekeb, aħna ma nistgħux naraw ħlief mas-sebħ u għal filgħaxija f'liema minn dawn it-tnax-il-dar ix-xemx titla' u tinżel, u dan jiġri kull xahar f'waħda minn dawn id-djar, f'dik tal-Ħut, f'dik tal-Kibx u hekk f'ta' l-oħrajn.

---

(1) Il-kelma *mħalla,* barra milli tfisser dik il-biċċa għodda tal-qasab li iġġorr (tħoll u għalhekk, *imħalla*) l-imraden għall-imgħażel, tfisser ukoll *għanqud* jew *ġabra kwiekeb* jew *kostellazzjoni* (Ara Vassalli u Falzon). Hemm min irid igħid illi qiegħda biex tfisser *waħda* mill-*kostellazzjonijiet* li għandha s-sura ta' *mħalla,* fosthom Caruana, li kif jifhem, tfisser dik il ġabra kwiekeb fil-kostellazzjoni tal-*Fart (Tawru)* magħrufa mill-astronomi bl-isem ta' Plejjadi. Iżda għall-Plejjadi hemm l-isem malti ta' *Trajja.* (Falzon u Caruana). Bil-għarbi *maħall, maħallât* tfisser fost ħwejjeġ oħra: *lok fejn in-nies tieqaf biex tgħammar, gemgħa jew ġabra ta' nies jew razza ta' nies* (Hava.) Aħna dehrilna għalhekk li kellna l-jedd kollu ninqdew b'dil-kelma biex infissru *kull* ġabra jew għanqud kwiekeb.

(2) "Skond il-fehma taż-żminijiet l-imgħoddija, ix-Xemx iddur ma' dwar l-Art; u hija u ddur, tgħaddi jew tidħol fi tnax-il-dar; kull waħda minn dawn (li hi magħmula minn bosta kwiekeb) tawha l-isem ta' xi ħaġa ħajja (*annimal, bniedem* ecc.). Għalhekk it-tnax-il-dar semmewhom *tal-Ħajjin* u dawk il-kwiekeb: "*il-Ħajjin*", bil-Grieg *Zodiacoi*, kelma li għaddiet fl-ilsna ta' l-Europa.

Dawna u x-xhur donnhom huma ħaġa waħda. F' Awissu, ix-Xemx kienet tgħaddi għand *il-Ljun* u tilħak għand il-*Mara* jew ix-*Xebba*.....

PATRI MAGRI. "X'jgħid il Malti" etc. (1925) pag. 54. Malta. Stamperija **tas-Salesjani.**

Dawk li jidhru dejjem huma dawk il-qtajja' ta' kwiekeb li huma miġburin madwar il-kewkba Polari magħrufa bl-isem ta' "Kewkbet is-Safar" (I. A). L-oħrajn jidhru biss mita jmisshom ma' tul id-dawra li tagħmel id-dinja madwar ix-xemx. Dawk li jaħbtu ġewwa l-ħolqa bejn l-ispazju taċ-ċirku immarkat 0 u 90 ikunu jistgħu jidhru madwar id-9 ta' bil-lejl f'Diċembru, dawk li jaħbtu bejn l-ispazju 90 u 180 ta' ġewwa l-ħolqa jkunu jidhru madwar id-9 ta' bil-lejl f'Marzu, dawk li huma bejn l-ispazju 180 u 270 ikunu jidhru mad-9 ta' bil-lejl f'Ġunju, u dawk li jaħbtu bejn l-ispazju 270 u 0 mad-9 ta' bil-lejl f'Settembru.

F'kull waħda mix-xbihat li jidhru fl-istampa, il-kwiekeb huma immarkati b'ittri skond it-taqsim tal-Alfabet Grieg. Dawk tal-ittra A (alpha) huma l-kbar nett, dawk tal-ittra B (beta) il-kbar wara dawn ta' l-ewwel,dawk tal-ittra G (gamma) il-kbar wara dawk tal-B u hekk għall-bqija. F'din l-istampa hemm immarkati biss b'ittri dawk il-kwiekeb li fuqhom irridu nitkellmu. Dawk iż-żewġ kwiekeb, imsejħin il-"Werrejja" (2BA) fi spallejn l-Orsa (1 A) Majjiura jew Debb il-Kbir juru t-trîq ta' Kewkbet is-Safar, fil-ponta ta' denb l-Orsa Minuri. 2 D A turi l-mogħdija għal kewkbet il-Botbot 13 A. Fix-xitwa t-tripied magħmul mill-kewkba 35 A, miż-żewġ kwiekeb 38 A (Kewkbet il-Kelb) u minn dik fi 39 A ikun jidher sewwa. Fl-aħħar tar-rebbiegħa l-qaws immarkat 2 D Z H f'denb l-Orsa Majjiura jissokta jdur mad-driegħ u mal-ġenb tax-xbieha 6E M u jibqa' nieżel sa 27A. Fil-ħarifa l-erba' kantunieri kbar magħmulin mir-ras tax-Xebba bil-ktajjen f'idejha u mit-tliet kwiekeb immarkati bl-ittri G A B fix-xbieha 19 taż-Żiemel bil-ġewnah ikunu jidhru sewwa ma' tul is-sena fi ljieli ta' sema ċar. Dawk li jkunu għadhom jitgħallmu jsibu l-kwiekeb għandhom għajnuna kbira minn dak il-faxx abjad ta' kwiekeb magħruf bl-isem tat-Trîq ta' Sant'Anna jew ta' San Ġakbu, bħal serbut ta' għabra trab li jaqsam saqaf is-smewwiet. Fl-ilsna tad-dinja hi msejħa b'bosta laqmijiet, fosthom b'dak tat-Trîq tal-Ħalib (mill-Grieg : *gala*, ħalib), b'dak ta' Baħar in-Nar, ta' Omm is-Sema, ta' Trîq l-Erwieħ, ta' Trîq it-Tiben, jew b'dak tal-Miġra. L-Insara tal-Lvant isejħulha s-Sellum ta' Ġakob (Sellum Jagħqub). Din tibda minn bejn ix-xbieha tal-Kelb il-Kbir (38) u l-Ġifen (40), tgħaddi min-nofs il-lenbuba tax-xbieha 35, bejn it-23 u l-24, minn fuq it-13 u l-fuqani tat-12, tgħatti kollha kemm hi l-11 (ix-xbieha tax-Xbejba bil-qiegħda), ir-ras tax-xbieha (Kepheus) immarkata 5, u mita tasal fuq il-10 tinqasam f'żewġ fergħat, il-fergħa l-waħda tmur fuq is-17 lejn il-Qawwâs (30) u l-oħra tibqa' sejra lejn denb il-Għakreb. (29)

2. XBIHAT ĠEWWA L-ĦOLQA TA' TRIQET IX-XEMX

1. L-ewwel waħda magħmula minn seba' kwiekeb, erbgħa minnhom isawru l-ġisem u t-tlieta l-oħra (it-tlitt Ibniet) isawru d-denb. Hija magħrufa bl-isem ta' l'*Orsa Minuri* jew aħjar *Debb iż-Żgħir*. Hija msejħa wkoll il-*Moħriet iż-Żgħir* jew il-*Tebut iż-Żgħir* bit-tliet Bekkejja jew Bniet warajh (Aqra fin-numru 2 hawn isfel). Billi d-denb huwa kbir ħafna kienu xebbħuh lil denb il-kelb, bil-Grieg *Kynos-ura*, minn fejn tnisslet il-kelma taljana Cinosura u l-Ingliża *Cynosure*, li tiftiehem għall-Polu, kif ukoll għal kull ċentru ta' l-art li jiġbed lejh. Billi bil-Grieg il-kelma *Ors* jew *Debb* hija *Arktos*, l-inħawi ta' madwar l-*Ors* jew *Debb* jissejħu *Artiku*. Lil dawn is-seba' kwiekeb il-Latini sejħulhom is-Seba' Derriesa jaħdmu dejjem u mingħajr ma jaqtgħu qatt madwar il-Polu, minnhom imlaqqmin *Septem Triones* minn fejn nibtet u beqgħet il-kelma *Settentrione* li tfisser it-Tramuntana, fejn dejjem jidhru dawn is-seba' kwiekeb.

A. **Alkuccabah** (1) (milli jidher għal *mara riekda*. Bil-malti: *ir-Rikkieba*). Din hija Kewkbet is-Safar fit-tarf ta' denb id-Debb iż-Żgħir u li taħbat fin-nofs sewwa tal-ħolqa tax-xefaq għan-naħa ta' Nofs-in-Nhar.

B. **Kochab** (bil-malti *Kewkba*). Din il-kewkba, kif jingħad, kienet dari sservi biex turi l-Polu. Il-kwiekeb l-oħra f'din ix-xbieha tan-numru 1. m'għandhomx isem.

2. Sebgħa kwiekeb imqassmin fuq l-istess xeħta tax-xbieha ta' qabel iżda fuq qisien wisq akbar. Din hi msejħa l-*Orsa Majjiura* (bil-għarbi *Dubb l-akbar*), il-Moħriet il-Kbir u l-Bniet tat-Tebut il-Kbir (bil-għarbi: *Benât naghx il-kubra*). Fil-ħrafa t-tebut huwa dak ta' Lazzru u l-Bniet huma Marta, Marija u l-qaddejja.

A. **Dubhe** (bil-għarbi: *Dubb*, ors, l-isem tax-xbieha kol-lha) kif ukoll **Dahr**, bil-malti, *dahar*. Għalhekk il-kewkba A turi d-dahar ta' l-Orsa Majjiura.

---

(1) Dan l-isem u oħrajn imsemmijn f'din il-lista skond in-*numru* u l-*ittri* ta' kull imħalla jew kostellazzjoni, huma meħudin minn fuq l-atlasijiet tal-kwiekeb, globijiet cbar, listi tal-kwiekeb u trattati ta' l-astronomija, iżda l-kitba, minn wieħed għal ieħor, tilbiddel. Il-Germaniżi, ngħidu aħna, jiktbu *Benetnash*, *Benetnasch*, *Sharatan*, *Scharatan* ecc; flok *Al Gidejn* jiktbu *Al Schidein*, flock *Denebalġedi*, jiktbu *Denebalschedi*, flok *Alġinubi*, *Alschenubi*, *Alġejba*, *Alscheiba*, flock *Ġebban*, jiktbu *Schebban*, ecc. Il-Francizi, mill-banda l-oħra, jbiddlu wkoll il-kitba ta' xi ismijiet. Il-kitba li tidher f'dawn l-ismijiet hija dik li nsibuha fi-Atlasijiet Ingliżi u Amerikani.

A: alpha. B: beta. G: gamma

F: theta. I: iota. K: kappa
L: lambda (M.N.) X:xi (S.T.) W:omega

TAGHRIFA. F'din l-Istampa mxejna skond it-taqsim ta' l-Alfabet Grieg, kif jinsab użat minn kulħadd fl-Astronomija, għalkemm bil-ħażż ta' ittri Romani. L-ittri u n-numri għamilniehom iħarsu ġenb wieħed għall-ħeffa ta' minn jaqra u jqabbel. Id-Dawra tal-Polu (tad-Debb il-Kbir u d-Debb iż-Żgħir) apposta maħżuża li kemm xejn tidher, fil-waqt illi z-Zodijaku jew Triq ix-Xemx hija maħżuża b'dawra li tirkaċċa. Ix-xbihat huma mqassmin fuq dawk ta' l-Almagest, u l-immarkar ta' l-ittri fuq dak li ilu jslr minn żmien Beyer. L-iktar li ħadna minn fuq il-mappi kbar ta' Bode. M'hemmx għalfejn ingħiduh, il-kwiekeb u x-xbihat huma maħżużin fuq-fuq sabiex il-qarrej iqabbel fuqhom għal dawk li huma ismijiet tal-kwiekeb u xejn ma għandu wieħed jaħseb li huma magħmulin b'dik ir-reqqa li titlob ix-xienza.

B. **Merak**. Bil-għarbi, *merâq*, ġenbejn, wirk.

G. **Pahchd**. Bil-għarbi, *faħd*, koxxa.

D. **Megrez**. Bil-għarbi, in-naħa ta' fejn id-denb hu "imħawwel", tixbeħ lill-kelma maltija *għarras*, ixxettel, tħawwel mill-ġdid.

Z. **Mizar**. Dan l-isem jidher biċ-ċar li hu mogħti ħażin f'lok isem ieħor, il-għaliex fil-għarbi din il-kelma tfisser *ħżiem*, *terħa* u għandha mill-kelma maltija *liżar*. Qrib din il-kewkba hemm kewkba oħra ċkejkna għall-aħħar u magħrufa biżżejjed u daqshekk irqiqa illi biha n-nies iġġarrab il-vista tal-għajnejn. Isejħulha l-*Ħabiba* u *s-Sieħba*, jew il-**Ħuri** minn fejn tnisslet il-kelma **Alcor**. Iżda fil-Lvant hija msejħa **as-Suha** (il-maqbuża jew imbarrija) ta' l-istess nisel tal-kelma maltija *Sehwa*. Hemm bosta qwiel qodma msenslin ma' din il-kewkba ċ-ċkejkna, fosthom dan: Huwa jista' jilmaħ lill-Ħuri u ma jistax jilmaħ il-qamar.

H. **AlCajd**. Jiġifieri l-*Qajd* jew Rajjes jew **Ħâkem** li jmexxi driegħ il-moħriet, kewkba fit-tarf ta' denb id-Debb il-Kkir jew Orsa Majjiura jew fit-tarf ta' driegħ il-Moħriet. Ukoll **Benetnash**, illi huwa l-isem tax-xbieha kollha, bil-malti *Bniet tat-Tebut* (mexijin mat-tebut jew madwaru).

I. **Talitha, Alcafzat, Althalethat.** Kewkbiet fis-sieq ix-xellugija ta' quddiem.

L. **Alcafzat**, **Altaniat** eċċ. Żewġ kiewkeb bejn ir-riġlejn tad-Debb.

N. **Alula**, **Alcafzat**, **Alvala**. Kwiekeb f'tarf is-sieq tal-koxxa ta' wara. Dlonk jidher fil-malti kif l-isem għarbi ta' dawn il-kwiekeb huwa ftit u xejn imħassar fil-pronunzja. Kull pass jissejjaħ *qafża*, qabża. N fis-sieq ta' wara hija l-ewwel qabża, *L* hija t-tieni qabża, u l-l ta' quddiem hija t-tielet qabża. Il-kewkba fuq xi mappi tissejjaħ **Phikrah**. L-isem, kif jidher, inqara ħażin u nkiteb ħażin, għaliex meħud minn fuq il-kitba Kufika fejn billi l-ittri mhumiex immarkati bin-niktiet, l-ittri Q-f-ż, mingħajr in-niktiet jistgħu jinqraw sew mod kemm ieħor.

3. Dil l-imħalla tissejjaħ ix-*Xagħar ta'Berenice*. L-ismijiet *Berenice* u *Veronica* huma kelmiet foloz imnisslin mill-pronunzja ħażina tal-kelma Griega: *Pherenike*, il-Baxxar tar-Rebħa. In-nies tal-Lvant isejħulha : it-Troffa tax-Xagħar, bil-għarbi : *ad-Dafira* u bil-malti : id-Dafra tax-Xagħar. Isemmuha wkoll : *il-Ħżiem* (bil-għarbi : *al-Ħażma*). Din l-imħalla ma fihiex kwiekeb ta' importanza.

4. Id-Dragun, bil-għarbi : *at-Tinnîn* jew *at-Tugħbân*. L-ismijiet ta' xi kwiekeb f'din l-imħalla huma dawn :—

A. **Thuban**, isem il-kostellazzjoni kollha mogħti lil waħda mill-kwiekeb tagħha.

G. **Rastaban**. (Ras it-tubgħan), imsejħa wkoll **Etânin, Ettanin**, illi hu wkoll isem l-imħalla.

M. **Errakis**. Din il-kewba ċkejkna fil-ponta ta' lsien id-Dragun hija *ż-Żeffiena* jew *Qabbieża*.

5. **Kepheus**. (1) Dlonk imlaqqam fil-Lvant bl-isem ta' *Ragħaj*. Iktarx bil-kuruna jew mitra f'rasu u magħdud bħala Sultan tas-Smewwiet billi jġagħal id-dinja ddur bl-irfis ta' siequ l-leminija fuq riġel id-Debb iż-Żgħir. F'din l-imħalla ta' min isemmi dawn il-kwiekeb :—

A. **Alderamin, Alderaimin** (bil-malti: id-Driegħ il-Lemin). Il-kelma għarbija *diràgħ* ma tfissirx biss *driegħ*, iżda wkoll il-*Kejl ta' driegħ* (tmintax il-pulzier tul) u billi fuq il-globi din il-kelma nkitbet bejn il-kwiekeb, id-distanza ta' bejniethom ġagħlet lill-kopisti jaħsbu f'ċertu numru ta' "dirgħajn" li ma kienu jeżistu b'xejn.

B. **Alphirk**. Din il-kewkba taħbat qrib il-ħżiem, u għalhekk, jekk dan l-isem qiegħed biex ifisser il-kelma ordinarja *ferq tax-xagħar*, naħseb li din il-kewkba mhix qiegħda flokha.

G. **Errai** (bil-malti : *ir-ragħaj*). Dan l-isem hu mogħti għal din il-kewkba li tidher fuq l-irkoppa tar-Ragħaj, għalkemm huwa sew sew l-isem tax-xbieha kollha. Bejn ir-riġlejn ta' Kepheus fuq il-mappi kbar hemm kewkba jisimha *Kelb ir-Ragħaj* u krib il-Polu, qatgħa kwiekeb imsemmija **El Agnam**, li twieġeb għall-kelma maltija *għanem* li tfisser : *merħla*.

6. **Bootes**. (Bil-għarbi : il-*Baqqâr*, min jira' l-baqar). Sura ta' raġel bil-għasa f'idu l-limenija. Dan l-isem fil-bikri nett ġiè moqri ħażin : *boetes*, bil-għarbi *għawwa* tal-istess nisel mill-għerq malti : *għewa*, li jfisser *wieħed li jinbaħ*, *iwerzaq* jew *igħajjat*. Din ix-xbieha ġiet ukoll imsemmija : *Sajjâħ*, bil-malti : *is-sejjieħ* jew *min isejjaħ*, kif ukoll il-*Hâres tas-Sema*. Din l-imħalla fiha dawn il-kwiekeb :—

---

(1) F'waħda mill-kostellazzjonijiet qodma li tinsab fuq frontispizju ta' ktieb qadim tal-mużew ta' Londra *(Harleyan Collection)*, iktarx tas-seklu 1400, hemm il-kostellazzjonijiet tal-ġenb tat-Tramontana, iżda l-iktar li tolqtok hija dik ta' l-imħalla ta' *Cephens* pinġut bħala Ragħaj f'nofs il-merħla b'żewġt iklieb tal-għassa, u dik ix-xbieha l-oħra flok id-Debb iż-żgħir. Hemm ix-xbieha tat-*Tlitt Ibniet* għeriewen, kull waħda b'kewkba flok il-werka tat-tin, u t-Tebut jew kataletti li minnu jidher Lazzru kollu dbabar iqum mill-kebba ta' ġol-liżar. Dan id-disinn juri t-tnissil tal-idejjiet tal-Lvant għal dik li huma xbihat tal-kostellazzjonijiet ftit u xejn imbegħdin minn dawk tal-Griegi u tal-Punent,

A. Imsemmija *Arcturus*, għassies tad-Debb jew Ors, iżda fuq xi mappi għandha l-isem ta' **Aramech**, bil-għarbi : *Arramiħ*, il-lanċier armat bil-lanza. Hija kewkba kbira safra.

B. **Nekkar**. Għalkemm tidher li għandha mill-kelma maltija : *naqqâr*, *min inaqqar*, *iħaffer*, mhix ħaġ'oħra ħlief il-kelma: *baqqâr*, isem ix-xbieha kollha u ġiet miktuba ħażin billi l-ewwel ittra Kufika **B**, bla ebda għelm ta' nikta, inqrat N.

E. **Izar**, **Miżar** eċċ. huwa isem li jwieġeb għal kelma *liżar* maltija bit-tifsira ta' *ħżiem*, biċċa li tgħatti u ddur malġenbejn.

H. **Muphrid**, bil-malti, *mifrud*, wieħed li qiegħed maqtugħ jew magħżul mill-oħrajn. Kewkba mifruda mill-oħrajn. Għandha wkoll l-isem ta' Sieq, maħżuża **Saak**.

7. Il-*Klîl tat-Tramuntana* msejħa wkoll il-*Qasgħa tal-imsieken* jew *bieqja tal-fqar* jew il-*Kies tad-Derwix.*

A. **Malphelcarre.** **Malph** tista' tkun il-kelma għarbija *millaf*, dawra, ċirku ta' kuruna tar-rand, minn verb li jaqbel mal-malti : *leff*, *kebbeb*, eċċ.

B **Musaken,** miktuba ħażin u qiegħda flok il-kelma għarbija : *masàkin*, bil-malti, *imsieken* li qiegħda bħala waħda mill-kelmiet ta' ismijiet ix-xbieha.

8. Herakles, alla Grieg li, kif jaħsbu, hu l-istess *melqart* tal-Feniċi. Għandu wkoll l-isem ta' *raġel għar-rkubbtejh* (bil-lenbuba jew debbus f'idu l-waħda u siequ ta' quddiem fuq ras id-Dragun **Tinnin**), illi fil-għarbi jwieġeb għall-kelma *alġathi* jew għall-kelma spanjola *Imale*, *al-ġiethi.*

A. **Ras AlGethi**, *Ras ir-ragel għar-rkobbtejh.*

K. **Marfic**. Bil-għarbi, *mirfaq*, li jfisser minkeb. Fil-lenbuba mtallgħa l-fuq hemm kewkba żgħira, *imsejħa* **Cajam,** forsi twieġeb għall-kelma maltija : *imqajjem.*

(Jissokta) A. C.